

EIROPAS ZIŅAS

NR. 4. 2018. GADS

Simtgade iespējai, kuru izmantoja

Līdz ar Pirmā pasaules kara beigām pirms simts gadiem beidza pastāvēt uzreiz trīs impērijas – ķeizariskā Vācija, Austroungārija un cariskā Krievija.

Virkne tautu spēja izmantot šo situāciju un tās radītās ģeopolitiskās pretrunas, radikāli kreiso ideju izplatību, kā arī citas Eiropā notiekošās pārmaiņas, lai panāktu savu valstisko neatkarību, kas nereti bija pirmā šo tautu vēsturē. Šobrīd lielākā daļa pēc Pirmā pasaules kara neatkarību ne tikai ieguvuši, bet arī nosargājuši

valstu (vai to mantinieču) ir Eiropas Savienības (ES) dalībvalstis. Bez visām trim Baltijas valstīm, vēl gan tikai divas no tām – Polija un Čehija – šogad atzīmē sava valstiskuma simtgadi.

Svinot Latvijas valsts simtgadi, Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā, Latvijas Institūts un Latvijas Politologu biedrība šā gada maija sākumā rīkoja augsta līmeņa konferenci “Eiropa. Pēc 100 Pirms” (Europe. After 100 Before), kas pulcēja ekspertus dažādās jomās, kuri dalījās pieredzē un pārdomās par tālākiem šo valstu attīstības scenārijiem.

Bet kā veidojās un virzījās šo valstu ceļš, kur tās atrodas tagad un kas tām kopīgs, kas atšķirīgs?

■ 2. lpp.

Eiropas ziņas ir Latvijas Ārlietu ministrijas, Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Rīgā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības (EKP) Latvijā kopīgs izdevums. To finansē EKP. Gaidīsim Jūsu komentārus, atsauksmes un ierosinājumus e-pastā: eiropas.zinas@gmail.com

Uz trīs impēriju drupām

Jau Somijas neatkarības pasludināšanas brīdī jautājums bija tikai par to, kad sāksies pilsoņu karš

Vispirms nepieciešama neliela atkāpe, jo kā pirmā starp valstīm, kuras izveidojušās Pirmā pasaules kara rezultātā, tradicionāli tiek minēta Somija. Tās simtgade gan tika atzīmēta jau pagājušajā gadā, jo Somijas neatkarība oficiāli tika pasludināta 1917. gada 6. decembrī – mēnesi pēc tam, kad Krievijā varu sagrāba boļševiki. Neoficiāli par somu nācijas un parlamentārisma dzimšanas gadadienu gana daudz vēsturnieku gan uzskata 29. martu – šajā dienā 1809. gadā (pēc Somijas iekļaušanās cariskās Krievijas sastāvā) pirmoreiz tika sasaukts kārtu pārstāvju parlaments jeb Borgo seims. Tā pirmo sēdi atklāja Krievijas imperators Aleksandrs I, kurš savas runas laikā ne tikai apstiprināja visas iepriekšējās vienošanās – Somijas iekļaušanu Krievijas sastāvā lielhercogistes statusā ar plašām autonomijas tiesībām –, bet arī paziņoja, ka tagad somi “ieņem savu vietu nāciju vidū”. Šī izteikuma dēļ daudzi vēsturnieki ir pārliecināti, ka minētā runa uzskatāma par Somijas valstiskuma atzišanu. Tiesa, skeptiķi norāda, ka Krievijas imperators par Somijas valstiskumu pat neiedomājās un viņa izteikumi bija tikai pieklājības frāzes.

Aleksandra I mantinieki par Somijas īpašo statusu īpašā sajūsmā nebija, kādēļ lielhercogistē regulāri parādījās dažādi ierobežojumi. Tomēr tie izraisīja galvenokārt pretēju efektu – nacionālisma uzplūdus. Tāpat Somijā, kas Krievijas impērijas sastāvā kļuva par attīstītu rūpniecisku reģionu, lielā strādnieku skaita dēļ plaši izplatījās kreisās idejas. Pirmā pasaules kara beigu daļu somi jau sagaidīja ar savu parlamentu un lielu skaitu kreiso, kuru ievērojama daļa gan bija nevis revolūcijas, bet miermīlīgas attīstības piekritēji.

Vēl īpaši vērts pieminēt, ka somi, atbilstoši līgumam ar carisko Krieviju, nebija pakļauti

mobilizācijai – lielhercogistes aizsardzība bija tās teritorijā dislocēto Krievijas garnizonu pienākums. Tieši šo garnizonu dēļ somi, kuriem savu bruņoto spēku faktiski nebija, arī nesteidzās ar neatkarības pasludināšanu pēc tā dēvētās Februāra revolūcijas Krievijā, bet uzskatīja par labāku nogaidīt.

Tomēr tā kā Krieviju pārņēmušais haoss strauji izplatījās arī Somijā dislocētajās Krievijas armijas vienībās, iestājās varas vakuums, kuru sāka aizpildīt dažādas vietējās padomes un pašaisardzības vienības. Lielākajās pilsētās tās nonāca galvenokārt sociāldemokrātu, bet lauku rajonos un pilsoniskajos kvartālos – pilsonisko partiju kontrolē. Abu šo nometņu attiecības strauji pasliktinājās, piedevām vēl atklāti boļševistiski noskaņojumi sāka valdīt aizvien lielākā skaitā Somijā dislocēto Krievijas armijas daļu. Tāpat somu sociāldemokrāti sašķēlās bruņotu un politisku risinājumu piekritējos, tāpēc Somijas Senāts, galvenokārt ar mērķi novērst komunistisko ideju tālāku izplatīšanos, 1917. gada 6. decembrī izšķīrās par pilnīgas neatkarības pasludināšanu. Kā uzskata daudzi vēsturnieki, jau Somijas neatkarības pasludināšanas brīdī jautājums bija tikai par to, kad sāksies pilsoņu karš un kura no pusēm uzņemsies atbildību par konflikta sākšanu.

Baltie pret sarkanajiem

Sākt pilsoņu karu 1918. gada 27. janvārī izšķīrās sociāldemokrātu radikālais spārns, un šis karš ilga līdz 15. maijam, noslēdzoties ar Tautas pilnvaroto padomes spēku jeb leģendārā Karla Gustava Mannerheima vadītās Somijas baltās armijas uzvaru. Taisnīguma labad gan jāpiebilst, ka šo uzvaru lielā mērā sekmēja divi papildu faktori – Krievijas spēku pilnīga izvešana no Somijas (atbilstoši Brestļitovskas miera līgumam), kā arī ķeizariskās Vācijas desanta (ap desmit tūkstošiem vīru, arī Latvijā labi zināmā Rīdigerā fon der Golca vadībā) iesaistīšanās karadarbībā 3. aprīlī Somijas baltās armijas pusē. Krievijas karavīru, kuru vairākums atklāti simpatizēja Somijas sarkanajiem spēkiem, aizbraukšana, kā arī vāciešu iesaistīšanās karadarbībā izšķīra pilsoņu kara likteni par labu baltajai armijai.

Jāpiebilst – diskusijas par to, kā vērtējams Somijas pilsoņu karš, nav rimušas līdz pat mūsdienām. Vieni, galvenokārt kreiso ideju atbalstītāji, to vērtē kā šķiru cīņu, citi – kā nacionālās atbrīvošanās karu, bet vēl citi uzskata par slaktiņu, kurā gāja bojā ap 40 tūkstošiem somu un pie kura novedusi virkne apstākļu sakritību. Tomēr lielā mērā tieši pilsoņu kara pieredze ļāva

Somijai nosargāt tās neatkarību pēc diviem gadu desmitiem sekojušā Ziemas kara laikā. Savukārt vēsturiskā pieredze attiecībā ar Krieviju noveda pie tā dēvētā Somijas modeļa, kas pastāvēja no Otrā pasaules kara beigām līdz pat PSRS sabrukumam. Tā ietvaros Somija oficiālajā līmenī izvairījās un nereti pat šodien turpina izvairīties no pretenziju izvirzīšanas pret PSRS un tās mantinieci Krieviju – pat neraugoties uz faktu, ka šodien Somija ir viena no labklājīgākajām ES un eirozonas dalībvalstīm.

No revolucionāra par priekšnieku

Līdzīgā statusā kā Somija cariskās Krievijas impērijas sastāvā atradās arī Polija. Poļu un arī lietuviešu zemes starp Krieviju un abu pēdējo impēriju priekštecēm – Austriju un Prūsiju – tika dalītas trīs reizes: 1772., 1793. un 1795. gadā, pēdējā reizē pilnībā likvidējot apvienoto Polijas un Lietuvas valsti jeb Žečpospoļitu. Lielākā daļa poļu zemju tika iekļautas Krievijā, kur tām tika piešķirts tāds pats statuss, kādu vēlāk saņēma Somija. Tomēr atšķirībā no somiem poļiem ar lielhercogistes statusu un autonomiju bija par maz un tādēļ notika vairākas pret Krieviju vērstas sacelšanās. Tās tika nežēlīgi apspiestas un noveda represijām.

Pirmā pasaules kara gaitā visa Polijas, Lietuvas un vēl citas teritorijas nonāca ķeizariskās Vācijas kontrolē, kura sākotnēji vēlējās izveidot šajās zemēs Berlīnes okupācijas administrāciju kontrolē esošas satelītvalstis. Vēl 1917. gada janvārī lai arī formāli, taču tika izveidota Polijas karaliste. Plāna ietvaros okupētajās zemēs bija paredzēta arī Lietuvas karalistes, Ukrainas valsts, kā arī Kurzemes un Zemgales hercogistes izveide. Vēlāk šie plāni tika papildināti arī ar Apvienoto Baltijas hercogisti, kā arī ar Gruzijas valsti.

Tiesa, šodien par ķeizariskās Vācijas virsvadībā dibināto Polijas karalisti atceras vienīgi vēsturnieki, jo par galveno Polijas neatkarības atgūšanas varoni kļuva Juzefs Pilsudskis. Izbijis revolucionārs, Polijas Sociālistu partijas biedrs un šīs partijas kaujas grupu organizators, kura kontā ir arī veiksmīgas pasta vilcienu aplaupīšanas, Pilsudskis vienlaikus bija arī savas dzimtenes patriots. Līdz ar Pirmā pasaules kara sākumu Austroungārijas poļu daļā viņš noorganizēja brīvprātīgo leģionus. Oficiāli tie, protams, bija paredzēti cīņai pret Krieviju un arī piedalījās kaujās pret Krievijas armiju Austroungārijas karaspēka rindās, tomēr neoficiāli ikviens poļu leģionārs zināja, ka mērķis ir Polijas neatkarības atjaunošana. ▶

Neoficiāli ikviens poļu leģionārs zināja, ka mērķis ir Polijas neatkarības atjaunošana

Rietumslāvu vienotības ideja spēja pārdzīvot nacismu un komunismu, tā izrādījās nespējīga pārdzīvot neatkarības atgūšanu pēc PSRS sabrukuma

1917. gada jūlijā, kad Austroungārija de facto jau bija beigusī pastāvēt un daudzas tās teritorijas pārņēma vācieši, Pilsudskis atteicās dod uzticības zvērestu Vācijas izveidotajai Polijas karalistei. Tādēļ viņš nonāca Magdeburgas cietoksnī, bet viņa leģionus tika pavēlēts izformēt. Tomēr 1918. gada novembra sākumā, neilgi pirms Vācijas kapitulācijas, lielā mērā Lielbritānijas un Francijas spiediena dēļ Pilsudskis tika atbrīvots un 8. novembrī triumfāli ieradās Varšavā. Trīs dienas vēlāk, 11. novembrī (vienlaikus ar Vācijas kapitulāciju) tika pasludināta Polijas neatkarība, bet Pilsudskis kļuva par pagaidu Valsts priekšnieku, kā saucās viņa oficiālais tituls. Kopš tā laika 11. novembris Polijā ir valsts svētki – Neatkarības diena, lai gan valsts saknes, protams, ir meklējamas daudz senākā pagātnē.

Sabiedroto labvēlību, kuras cēlonis gan bija ne tika daudz britu un franču simpātijas pret poļiem, cik vēlme izmantot viņus cīņai ar bolševikiem, Pilsudskis izmantoja arī cīņai pret Vācijas dibināto Ukrainas valsti. Tā kopumā nepastāvēja pat gadu.

Staļiniskā PSRS un hitleriskā Vācija 1939. gada kārtējo reizi sadalīja Poliju, bet pēc Otrā pasaules kara tā kļuva par formāli neatkarīgu sociālistiskā bloka valsti. Tajā pašā laikā Polijas teritorija tika paplašināta par aptuveni trešdaļu – uz karā zaudējusās Vācijas rēķina. Neatkarību Polija atkārtoti atguva 1990. gadā, un šobrīd ir ES un Ziemeļatlantijas alianses dalībvalsts.

Austroungārijas mantinieces

Līdztekus Polijai (un, protams, visām trim Baltijas valstīm) ir tikai vēl viena valsts, kura šogad atzīmēs savu simtgadi – Čehija. Šī atzīmēšana, lai arī notiek ar atbilstošu svinīgumu, tomēr ir nedaudz divdomīga. Proti, 1918. gada 28. oktobrī, vienlaikus ar Čehijas Nacionālās komitejas paziņojumu par neatkarības pasludināšanu, tika paziņots arī par tās apvienošanos ar Slovēnijas Republiku vienotā valstī – Čehoslovākijā. Tā (izņemot nacistu okupācijas periodu) ar dažādiem nosaukumiem pastāvēja līdz pat 1993. gada 1. janvārim, kad abas Čehoslovākijas sastāvdaļas miermīlīgā ceļā sadalījās divās valstīs. Rezultātā Čehijā 1. janvārī oficiāli atzīmē Neatkarības dienu, bet 28. oktobrī – Neatkarīgās čehoslovāku valsts izveides dienu.

Šeit jāatceras, ka XX gadsimta sākumā visu slāvu tautu vidū plašu izplatību bija guvušas panslāvisma (slāvu vienotības) idejas. Īpaši populāras tās bija Čehijā un Slovēnijā, kur panslāvisms tika reducēts līdz rietumslāvu (t.i. – čehu un slovāku) vienotībai.

Jau uzreiz pēc Pirmā pasaules kara sākuma vēlākie Čehoslovākijas politiķi – čehi Tomašs Masariks un Eduards Benešs, kā arī slovāks Milans Štefaniks – iedibināja sakarus ar Antantes valstīm un vienojās par Čehoslovāku korpusu kā nākošās valsts militārā spēka izveidi. Šie korpusi par Antantes līdzekļiem tika veidoti Krievijā, Francijā un Itālijā, un tiem pievienojās gan

brīvprātīgie, gan sabiedroto gūstā nokļuvušie čehi un slovāki. Tāpat 1915. gadā Ženēvā tika paziņots par Čehoslovākijas izveides plāniem, līdz ar to šādas valsts parādīšanās nevienam nebija īpašs pārsteigums.

Taču, lai gan rietumslāvu vienotības ideja spēja pārdzīvot nacismu un komunismu, tā izrādījās nespējīga pārdzīvot neatkarības atgūšanu pēc PSRS sabrukuma. Pieaugot iekšējām pretrunām, tika pieņemts lēmums par apvienotās (tobrīd federatīvās) valsts sadalīšanos un tālāku došanos uz apvienoto Eiropu jau katras valsts pašas spēkiem.

Interesanti, ka Slovēnijā 28. oktobris (atšķirībā no Čehijas) nav oficiāli svētki. Tāpat jāpiebilst, ka Čehijā joprojām mēģina risināt divdomīgo valsts dibināšanas gadadienas jautājumu, kādēļ 2000. gadā kalendārā parādījās vēl trešie šādi svētki – 28. septembrī jeb Čehijas svētā aizbildņa Vāclava nāves dienā tiek atzīmēta arī Čehijas dibināšanas diena. Skeptiķi gan norāda, ka leģendārais X gadsimta Bohēmijas slāvu valdnieks valsti nevis dibināja, bet mantoja. Daļēji uz Austroungārijas drupām 1918. gada 29. oktobrī radās arī horvātu, slovēņu un serbu valsts, par kuras izveides dzinuli, savukārt, kļuva dienvidu slāvu apvienošanās idejas. Šajā valstī apvienojās virkne bijušās Austroungārijas teritoriju, kas nedaudz vēlāk – 1. decembrī – ar sabiedroto svētību apvienojās ar Serbijas karalisti, izveidojot Serbu, horvātu un slovēņu karalisti, bet tā 1929. gadā pārtapa par Dienvidslāviju. Mūsdienās šajās zemēs atrodas neatkarīgās Horvātijas, Slovēnijas, kā arī Bosnijas un Hercegovinas valstis. Abas pirmās ir ES dalībvalstis, savukārt Bosnija un Hercegovina izvīrījusi mērķi par tādu kļūt. Tiesa, nedz 29. oktobris, nedz 1. decembris nevienā no šīm valstīm nav valsts svētki.

Kopīgais un atšķirīgais

Šodien visas šā gada jubilāres, kā arī Somija ir vairāk vai mazāk veiksmīgi iekļāvušās ES, un vairākums – izņemot Poliju un Čehiju – arī eirozonā. Tāpat visas šīs valstis, izņemot Somiju, ir arī Ziemeļatlantijas alianses (NATO) dalībvalstis. Somija arī ir vienīgā trīs impēriju sabrukuma rezultātā neatkarību ieguvusī valsts, kura tā dēvētā aukstā kara gados netika iekļauta sociālisma nometnē. Šī iemesla dēļ Somijas ekonomiskie un vēl virkne citu rādītāju jūtami atšķiras no Centrālās un Austrumeiropas “simtgadnieču”, kā arī Baltijas valstu rādītājiem. Tas savā ziņā kalpo par piemēru tam, ko šīs valstis būtu sasniegušas, ja nebūtu kļuvušas par komunistiskā megaeksperimenta upuriem.

Vēl viena būtiska Somijas atšķirība no pārējām minētajām valstīm ir konsekventa militārpolitiskā neitralitāte un centieni uzturēt labas kaimiņattiecības ar Krieviju. Ieturēt šādu politisko kursu somiem liek ne tikai vēsturiskā pieredze, bet arī ekonomiskais pragmatisms. Aukstā kara

gados Somija bija viena no galvenajiem PSRS ekonomiskajiem vārtiem uz rietumiem, kas nodrošināja regulārus ienākumus. Arī šobrīd sadarbība ar Krieviju spēlē būtisku lomu Somijas ekonomikā. Ar to skaidrojams arī tas, kādēļ ES pret Krieviju noteiktās sankcijas Helsinkos ievēro tikai nepieciešamā minimuma robežās. Tāpat Somija ir viena no Ziemeļvalstu piecinieka dalībvalstīm, bet Ziemeļvalstu ekonomiskie, politiskie un daudzi citi parametri ir vieni no labākajiem ES.

Ziemeļvalstu virzienā atklāti sliecas arī veiksmīgākā no trim Baltijas valstīm – Igaunija, kura savu simtgadi nosvinēja 24. februārī. Lielā mērā to nosaka ģeogrāfiskais tuvums ar Somiju un ciešās saites starp abām valstīm, kā arī igauņu un somu etniskā radniecība. Rezultātā Igaunija pēc virknes parametru jau ir tuvāka Ziemeļvalstīm, nekā abām pārējām Baltijas valstīm – Latvijai un Lietuvai. Turklāt šīs atšķirības, visticamāk, laika gaitā turpinās pieaugt. Tomēr jāuzsver, ka tai pat laikā attiecību ar Krieviju un drošības politikas jautājumos Igaunija tikpat konsekventi ievēro Austrumeiropas kopējo nostāju, pat neraugoties uz faktu, ka šāda politika rada zināmas problēmas tās tautsaimniecībai.

Aktīvākās drošības politikas virzītājas Austrumeiropā gan nav nedz Latvija, nedz Igaunija, bet gan Lietuva un Polija. It īpaši pēdējā regulāri pauž satraukumu par Krievijas radītajiem apdraudējumiem, kā arī šajā un vēl citās jomās cenšas uzņemties vadošo lomu Austrumeiropas reģionā. Ekonomisko un arī politisko iespēju ziņā šāda loma Varšavai ir pilnībā pa spēkam. Tomēr ir arī nopietni šķēršļi – Varšava slikti orientējas Krievijas un vispār bijušās PSRS valstu iekšpolitiskajos procesos, turklāt daudzos jautājumos pirmām kārtām tomēr orientējas uz ASV, nevis ES. Ar pēdējo tai ir arī virkne nopietnu pretrunu nacionālistiskās politikas dēļ – tā slikti saskan ar kopējo ES kursu un tā dēvētās vecās Eiropas interesēm.

Jāpiebilst gan, ka pretrunas attiecībās ar Briseli pastāv ne jau tikai Polijai, bet visām tā dēvētās Višegradas grupas valstīm un arī Austrijai – būtībā daudzām no tām valstīm, kuru saknes pilnībā vai daļēji meklējamas Austroungārijas impērijā. Šī iemesla dēļ izplatījusies pat versija par sava veida Austroungārijas renesansi. Tiesa, Čehija un Slovēnija šajā ziņā ne tuvu nemonstrē tādu entuziasmu kā Polija. Tajā pašā laikā lielā mērā jau reāli pastāv oficiāli gan nenostiprināts Baltijas valstu un Polijas bloks, kuru vieno ne tikai kopīgas intereses, bet lielā mērā arī vēsture un tās raisītās bažas. Cits jautājums, ka valstīm – simtgadniecēm – netrūkst arī savu, no kopējā vektora bieži vien atšķirīgu interešu, kā arī vēsturisko pretrunu (spilgts piemērs ir Polija un Lietuva), kas rada šķēršļus šādas sadarbības ceļā un nenoteiktību, raugoties nākotnē. ■

Aktīvākās drošības politikas virzītājas Austrumeiropā gan nav nedz Latvija, nedz Igaunija, bet gan Lietuva un Polija

Dialogs un diskusijas – attīstības pamatā

LAMPA

*sarunu
festivāls*

Iedvesmojoties no līdzīgiem demokrātijas festivāliem Dānijā, Zviedrijā un Igaunijā, arī šogad jūnija beigās (29.-30.06.) Cēsis notiks **Sarunu festivāls “LAMPA”**. Tajā aicināti piedalīties visi, kuriem ir, ko teikt. Festivāla dalībniekiem, piedaloties sarunās un diskusijās, ir iespēja ne tikai asināt prātu, paplašināt redzesloku un izaicināt savus priekšstatus, bet, sarunājoties par visdažādākajām tēmām, nonākt pie jauniem secinājumiem par Latvijai, Eiropai un pasaulei būtiskiem jautājumiem. Kā norāda festivāla organizatori, “LAMPA” ir vide tiešai saziņai starp dažādiem sabiedrības pārstāvjiem. Laikā, kad viedokļu apmaiņa visbiežāk norisinās neklātienē – sociālajos tīklos, īsziņās, e-pastos, ir svarīgi no

jauna mācīties sarunāties “aci pret aci” – cieņpilni un ar jēgu.

“LAMPĀ” ar savu programmu piedalīsies arī Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā, aicinot uz jēgpilnām sarunām “ES teltī” abas festivāla dienas – 29. jūnijā no plkst. 12.30 līdz 22.00 un 30. jūnijā no plkst. 10 līdz 19.30.

Festivālu rīko Fonds atvērtaī sabiedrībai “DOTS”, “Swedbank”, reklāmas aģentūra “Armadillo”, komunikācijas vadības aģentūra “Deep White”, Cēsu novada pašvaldība un “British Council”. Festivāla norisināsies Cēsu pils parkā, ieeja brīva.